

İNSAN HAKLARI VE
LAİKLİK BAĞLAMINDA
“TÜRBAN SORUNSALI”
TEHDİT YA DA OLANAK ALGISI
ARASINDA KAVRAMSAL
ANALİZ VE EPİSTEMOLOJİK
YAKLAŞIM OLANAĞI

Dr. Neval OĞAN BALKIZ*

---

* Viyana Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Türkiye’de türban konusunda yapılmakta olan tartışmalarda, bütünüyle bir kavram ve anlam kargaşası oluşmuş durumdadır. Tartışmalarda katılan kişi ve kesimler; konu özneline kavramları gerçek içeriklerinden, bilgisel temel ve bağlamlarından kopartmakta, içinde buldukları sosyokültürel, ekonomik, demografik, ideolojik ve siyasal konuma göre bunlara anlamlar (*ve işlevler*) yüklemek suretiyle argümanlarını oluşturmaktadır. Böylece; sorunsalın temelleri bilgisel olarak ortaya konulmaksızın ve soruna gerçekçi bir interdisipliner yaklaşım olanağı sunan ekonomi politik temel sorgulanmaksızın, türban; “*siyaseti ve güç paylaşımını temsil eder, bütün korku ve inançları içerir bir hale getirilmiş, kendisinden daha önemli bir anlam yüklenmiş bulunmaktadır.*”^[1]

AKP’li kadın milletvekillerinin TBMM genel kurluna türban ile katılmaları sonrasında yazılı ve görsel medyaya yansıyan ve “*türban karşıtlığı- türban yandaşlığı*” sığlığının ötesine geçmeyen görüşler, sorunsala ilişkin var olan gerçeklik ile anlam arasında ironik ve hatta trajik kopuşu, gittikçe derinleştirmektedir. Türbanın hemen seçimler öncesinde, çoğulcu değil “*çoğunlukçu/ kimlik kazandırıcı*” -dayatma- denilebilecek bir yöntemle bu kez TBMM özneline yine ve yeniden toplumsal alana taşınmış olması ve kamusal tartışma görüntülerinin, Mecliste yer alan partilerin uzlaşır görünümünün öne çık(*arıl*)masıyla, arka planda; sorunsalın kendisinin tarihsel bağlamda sosyal psikoloji, sosyokültürel, ekonomi-politik, siyasal anlam ve sonuçlarının -daha çok tek yanlı şekilde- gözden uzak tutulduğu bir süreç başlatılmış bulunmaktadır.

Ancak, her çok katmanlı ve çok boyutlu sorunsalda olduğu gibi türban sorunsalında da; “*kabullenmenin tanımak*”; “*görünür kılmanın anlaşılır kılmak*”; “*temsilini sağlamış olmanın düşünceyle dizginlemek*”^[2] anlamına gelmeyeceği, açıkça ortadadır.

TÜRBAN TAKMA İSTEMİ VE BİR İNSAN HAKKI MIDIR?

Türban konusunda yaşanan tartışmalarda, bu yöndeki bir istemi olumlu bulan ve destekleyenler de, eleştiren ve karşı çıkan tüm kesimlerde iddialarını; insan hak ve özgürlükleri, hoşgörü, çoğulculuk ve demokrasi “sloganlarının etkinliği ve büyüüne” sığınarak oluşturmaktadır.

Türbanı savunanlar; türban takma istemini kadınların bireysel seçimi olarak, kişi hak ve hürriyetleri (*din ve vicdan özgürlüğünün gerektirdiği koşullardan biri*) bağlamında ele aldıklarını iddia etmekte ve bu istemi; haklarında olumlu değer yargılarının yaygın olduğu “*insan hakları*”, “*özgürlükler*”, demokrasi,

---

[1] Arat, Yeşim; “*Türban Sorunu Nasıl Çözülür*” Söyleşi, Neşe Düzel, 24.09.2007, Radikal

[2] Gauchet, Marcel. *Demokrasi İçinde Din*, Dost, 2000, Ankara, s.109

(yerel) modernite ve "hoşgörü" gibi kavramlar ile (bilgisel olarak doğru olmayan bir temelde) bağlantılandırılmaktadırlar.

Türban takma isteminin insan hakkı olduğunu, sınırlanamayacağını, demokrasinin gereği olan farklılığa ve kültürlere saygı temelinde hoş görülmesi gerektiğini iddia etmektedirler. İktidarın da bu anlayışa sahip olması neticesinde, türban takmaya ilişkin sınırlamaları kaldıracak düzenlemeler yasalarla gerçekleştirilmekte, ayrıca insan hakları ile laiklik arasında var olan zorunlu bağlantı görmezden gelinmektedir.

Bu kesimler; sahip oldukları görüş ve iddialarının bilgisel değil, yaygın kanılardan oluşan temeller taşıdığını, dolayısıyla bilgisel olarak birbiri ile çelişkili ve bağdaşmaz olduğunu kavrayamamaktadır.

Zira insan hakları; "sırf insan olmasından dolayı her kişinin; din, inanç, etnik, sosyal veya ulusal köken, cinsiyet, ırk, renk, dil, cinsel yönelim, felsefi ve siyasi görüş, sosyal statü, doğum, medeni hal, sağlık durumu, mülkiyet, engellilik, yaş ve benzeri temellere dayanarak herhangi bir ayırma, dışlama, kısıtlama olmadan- "değerini tanıma ve koruma" istemleridir. "İnsanın değeri, tür olarak insanın biyolojik, entelektüel, moral bir varlık olarak diğer canlılar arasındaki özel yerini ona sağlayan, diğer canlılarla paylaştığı özelliklere ek bazı özellikler ve yapısal olanaklarının bütününden oluşmaktadır... İnsana özgü bu özellik ve olanaklar insanın değerini ya da onurunu oluşturur"^[3]. "İnsan onuru dediğimiz, insanın bu değerinin farkındalığına işaret eder..ve insan türünün belirli yapısal özellikleri ve olanaklarının ve bunlardan kaynaklanan, ona evrendeki yerini sağlayan tarihteki başarılarının bilgisinden- insanın yapısına ilişkin antropolojik bilgiden oluşur"^[4]. İşte tek tek insan hakları da insanın onurundan, "insanın bu değerinin bilgisinden" türetilirler. Bunun için bu haklar, evrensel normlardır ve kültürel/dinsel ve sosyal normlardan bütünüyle farklı ve ayırırlar. Zira din, ahlak vb. sosyal/ kültürel normlar, insanın değerini oluşturan antropolojik bir özellik, yapısal bir insansal olanak değildirlir^[5]. Bu nedenle, insan haklarının türetilme öncüllerini oluşturamazlar.

[3] Kuçuradi, İoanna; İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları, TFK Yayınları, Ankara 2007, S. 72-73. Ayrıca Kuçuradi, İ; "Etik İlkeler ve Hukukun Temel İlkeleri Olarak İnsan Hakları", Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 4, Ankara 2000, S. 5-10

[4] Bkz. dipnot 3. s.73 "...Bu nedenle de; insan onuru kavramının içeriği insanın değeri aracılığıyla konulduğunda, farklı kültürlerde farklı onur kavramları olmayacağı, bu nedenle insanların onur bakımından eşit oldukları ve eşit muamele görmeleri gerektiği, ancak farklı olanın namus/şeref anlayışları olabileceği ortaya çıkar. S.75

[5] Herhangi bir dini inanç ve/veya felsefi görüşe sahip insanın, farklı bir dini inanca sahip olan veya herhangi bir dini inanca sahip olmayan ataist veya agnostik olan kişi karşısında; insan değeri/onuru bakımından, haklar açısından daha önemli ve öncelikli olduğu gibi bir anlayışa ve bu anlayıştan türetilcek hukuk normlarına götürecektir ki; bunun "bütün insanların yapı olarak aynı ve değer-onur bakımından eşit olduğu" kabulüne uymayacağı, çağdaş fikir dünyasına ve hukuk anlayışına aykırı olacağı ortadadır.

İnsan hakları, “*insanın değerine zarar veren insansal yada tarihsel koşullar karşısında, bu değere zarar veren bir muamele görmemesini talep ederler*”. Birer ilke olarak; insanın onurunu oluşturan, insana özgü etkinlik ve ürünlerin (*düşünme, düşündüğünü ifade etme, irade sahibi olma, maddi ürün ve her türlü sanat ürünü üretme, değiştirme, paylaşma, organize toplumsal yapıları oluşturma, yönetme vb.*) gerçekleştirilmesinin nesnel koşullarına, “*insanca yaşam sürebilmenin koşullarına*” ilişkin istemleri dile getirirler. Tüm insanlara bu koşulların tam ve sürekli şekilde sağlanmasını ve insanların birbirlerine insanın değerini –evrendeki yerini- koruyan bir şekilde davranmalarını talep ederler. İnsan haklarına devlet açısından bakıldığında ise bunlar, belirli bir devlette devletin yurttaşlarına karşı temel ödevlerini dile getiren ilkeleri oluşturmaktadırlar. “*Beslenme, sağlık, eğitim olanakları sağlama, öldürmemek veya işkence yapmamak gibi*”^[6].

Oysa; belirli bir öğretiden (*doktrin veya doğmadan*) ve bununla bağlantılı olan bir ahlak sisteminden (*bir değerlendirme ve davranış normları sisteminden*) oluşan dinler; “*onlara mensup kişilerin, kendilerine öğretilen öğretinin–bilgisel özelliğine bakılmaksızın- doğruluğuna inanmalarını ve bu öğretilerle ilgili olan değerlendirme ve davranış kurallarının emirlerini/gereklilerini yaşamda yerine getirmelerini isterler*”^[7].

Dolayısıyla dinsel normlar hem özellikleri, hem türetilme kaynakları, hem de talep ettikleri bakımından insan hakları normlarından oldukça farklıdır.

Bu bilgilerin ışığında bakıldığında; türban takma isteminin (*neden*) insan haklarından olmadığı/olamayacağı açıkça ortaya çıkmaktadır. Zira türban takma istemi; insanın değerinden, insan türünün belirli yapısal özellikleri / olanaklarının ve bunlardan kaynaklanan, ona evrendeki yerini sağlayan tarihteki başarılarının bilgisinden türetilen bir norm değil; belirli bir dinsel öğretilerle ilişkin yorumlardan ve bununla bağlantılı olan bir davranış normları sisteminden kaynaklanmaktadır. Belirli bir dinsel öğretilerle bağlı yorumlamalara göre bu öğretilerle mensup kişilerce yapılması gerekli olduğuna inanılan, hakkında olumlu bir değer yargısı bulunan bir şeyi yaparken –türban takarken–kişilerin engellenmemesini dile getirmektedir. Bu nedenle türban ancak “*kişi tutumu olan toleransın*” konusunu oluşturabilir; fakat, kamu işlerinin düzenlenmesi ve yönetilmesiyle ilgili istem niteliğindeki toleransın konusunu oluşturamaz^[8]. Dolayısıyla da pozitif hukuk (*anayasa, yasa*) konusu da olamaz. Zira açıktır ki; türban takma istemi bir insan hakkı ise (*-ki değildir ve neden olmadığı da yukarıda açıklanmıştır*) bunun hoşgörü veya tolerans konusu olması mümkün değildir. Çünkü haklar (*insan hakları da elbette*); hoşgörü veya tolerans değil, pozitif

[6] Bkz. dipnot 4. s.7

[7] Kuçuradi, İ. Kavramlar için bkz. “*Laiklik ve İnsan Hakları*”, İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları, TFK Yayınları, Ankara 2007, S. 81.

[8] Bkz.dip not 8. “*Hoşgörü: Kavram ve Sınırları*”, S.88.

hukuk (*anayasa, yasa vb.*) konusu olurlar. Anayasalara, yasalara, yönetmelik vb.'ne de, hoşgörü gösterilmesi değil, uyulması gereklidir. Fakat eğer türban takma istemi, hoşgörü veya tolerans konusu ise; bu durumda da türban takma istemi zaten hiçbir şekilde bir insan hakkı değildir ve böyle bir nitelik taşıması olasılığı da bulunmamaktadır.

İNSAN HAKLARI, LAİKLİK VE SEKÜLARİZM BAĞLAMINDA "TÜRBAN"

Türban ile Meclise gelinmiş olmasını olumlayan kesimlerin görsel ve yazılı basına yansıyan görüşlerinde; türban yerine özellikle "*başörtüsü*" kavramını kullanmaları^[9] ve böylece toplumsal yaşamda genel 'kabul edilmiş olana', 'yerleşik bir davranış haline gelmiş olana' atıf yapmaları, bilinç ve imgesel algı düzeyinde yaratmak istedikleri rızanın kırılğanlığının ifadesini oluşturmaktadır. Nitekim bu kesimler; anlayış ve söylemin farklı bir tarihsel örtüşmesinin yarattığı paradoks içinde; türban sorunsalını belli bir "*rejim*", belli bir "*düzen*" ve onun ideolojik çizgisi ile hesaplaşma temelinde ele almakta ve bir iktidar sorunu olduğunu ifade etmektedirler^[10].

Gelinen noktada; türbanın TBMM' de olmasını, bir tarafın galibiyeti olarak nitelemektedirler. Mevcut iktidarın sabrını ve kurumsal zekasını kutlarken, savunduklarının dışında alternatif her eleştirel yoruma karşı -kimden gelirse gelsin- tahammülsüz ve saldırgan bir tavır sergilemektedirler. Eleştiri getiren kişi ve kurumları "*kutuplaşma arayışı içinde olmakla...*" ve hatta "*... laik sofistikasyona düşmekle, tutucu, antidemokratik ve ötekileştirici*" olmakla suçlamaktadırlar^[11].

Bu kesimler; yukarıda açıklanmış olduğu üzere türban takma isteminin insan hakkı olamayacağına dair bilgisel gerçekliğin görülmesini ve tartışılmasını engelledikleri gibi; epistemolojik/bilgisel diğer her türlü yaklaşımı da reddetmektedirler. Böylece türban takma istemini insan hakları, laiklik ve sekülerizm

[9] Bkz. Zaman, Star Gazetesi 1Kasım 2013, 3 Kasım 2013 tarihli <http://haber.stargazete.com>, http://www.zaman.com.tr/etyen-mahcupyan/basortusu_2161336.html sayfalar.

[10] Bkz. Türköne, Mümtzer; "*Meclisteki Başörtüsü*", "*Devlet içerisindeki iktidar mücadelesinin sona erdi... demokrasinin üzerindeki gölgenin çekildi... ve bir devrim gerçekleşti*"... Zaman, 1 Kasım 2013.; Dağı, İhsan.. "*Başörtüsü Özgürlüğü Değerliyse*" 1Kasım 2013. "... *Sonuçta sekülerist-Kemalist devletin tercihi değil, toplumun tercihi (?) belirleyici oldu ... 'devletin farklı tercihlere saygı duymayı türban özelinde öğrendi... bir zulüm sona erdi...*" ; Altun, Fahrettin. "*Yeni CHP 'nin Yeni Had Bildirme Tarzı*" <http://haber.stargazete.com>, 3,11,2013. "*Başörtüsü sorunu ... Kemalist rejimin tepeden inmeçi çağdaştırma projesinin bir ürünüdür*". gündelik hayatı sömürgeleştirmesinin somut bir örneğidir... 31 Ekimde Türkiye Cumhuriyetinde yeni bir sayfa açıldı..."

[11] Bkz. Mahcupyan E.; "*Başörtüsü*" 3 Kasım 2013 tarihli http://www.zaman.com.tr/etyen-mahcupyan/basortusu_2161336.html

ile ilgisinden; dolaylı veya direkt koşulsal etki bağlamından bütünüyle soyutlamakta ve/veya bu bağlamı, bütünüyle tersine çevirmektedirler.

Türbanı bir dini bir simge olarak gören ve bunu takmaya ilişkin istemin zaman ve mekansal olarak sınırlandırılması gerektiğini savunanlar ise^[12]; -ne yazık ki- yukarıdaki bilgisel çelişkiyi fark etmedikleri gibi, epistemolojik yaklaşımlarla türban takma isteminin niteliğini sorgulamadan, bu istemin tehlikeli sonuç doğuracağını veya aşındıracağını düşündükleri toplumsal ilkeleri (*laiklik gibi*) veya kavramları (*kamu alanı, devletin özellikleri vb.*) öne sürerek, eleştirilerine gerekçeler oluşturma yoluna gitmektedir.

Ancak tüm bu görüşlerde -bilerek veya bilmeyerek- bilgisel bir temellen-dirme yapılmıyor olması, bu konuda toplumsal alanda tam anlamıyla bir kavram kargaşası yaşanmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de özellikle son dönemlerde; “*otoriter*”, muhafazakâr “*demokratik*”, “*inançlara saygılı*” (*sanki inançlara saygılı olmayan bir laiklik olabilirmiş gibi?*) vs. gibi sıfatlar konularak, anlamı ve içeriği boşaltılmaya çalışılmasına karşın laiklik^[13]; 21.yy demokratik anayasal devletinde; “*insan haklarının toplumsal ve kamusal yaşamda uygulanması ve belirleyici olabilmesinin ön koşulu*” ve zorunlu unsurunu oluşturmaktadır (*hâlâ*). Zira bu ilke; “*bir devletin örgütlenmesinde,*

[12] Bkz. AİHM’in 10.11.2005 tarihinde karar bağladığı başvuru numarası 44774/98 olan Leyla Şahin/Türkiye davasında Mahkemenin karara dayanak olan haklı gerekçeleri. Mahkeme; “.....*ayrıca Sözleşme organlarının, Karaduman – Türkiye (3 Mayıs 1993 tarihli no. 16278/90) Komisyon kabuledilebilirlik kararında ve Dahlab – İsviçre (no. 42393/98) Mahkeme’nin kabuledilebilirlik kararında, demokratik bir toplumda Devletin kamu güvenliği ile kamu düzenini ve başkalarının hak ve özgürlüklerini koruma amacıyla uyumlu görmediği takdirde İslami başörtüsü takılmasına kısıtlamalar getirme yetkisine sahip olduğunu tespit ettiğini kaydeder. Karaduman davasında, bazı aşırı dinci hareketlerin, dinini icra etmeye başka biretmeyen v dine ait olan öğrencilere baskı yapmasını önlemek amacıyla üniversitelerde alınan önlemler, Sözleşme’nin din ve vicdan özgürlüğü 9(2). fıkrası bakımından haklı bulunmuştur. Bu bağlamda üniversiteler, çeşitli inançlardaki öğrencilerin barış içinde bir arada yaşamalarını temin etmek ve bu yolla da kamu düzenini ve ötekilerin inançlarını korumak amacıyla, bir dine ait sembol ve hareketlerin açığa vurulmasının yerine ve biçimine ilişkin bir takım kısıtlamalar getirmek suretiyle bu tezahürleri düzenleyebilir (bk. diğer içtihatlar arasında yukarıda geçen Refah Partisi ve Diğerleri kararı, parag. 95). Küçük çocukların sınıfında görevli bir öğretmenle ilgili olan Dahlab davasında ise Mahkeme, diğer konuların yanı sıra, öğretmenin başörtüsünün temsil ettiği “güçlü dış sembol” üzerinde durmuş ve cinsiyet eşitliği ilkesiyle bağdaştırılması zor olan dini davranış kuralları kadınlara başörtüsü takma zorunluluğu getirmiş olduğuna göre, bunun bir tür başkalarını dini inancından vazgeçirme etkisi oluşturup oluşturmayacağını sorgulamıştır. Ayrıca Mahkeme, İslami başörtüsü takmanın, demokratik bir toplumda bütün öğretmenlerin öğrencilerine aktarması gereken hoşgörü, başkalarına saygı ve hepsinin ötesinde eşitlik ve fark gözetmeme mesajı ile kolaylıkla bağdaştırılmayacağını kaydetmiştir”.*

[13] Bkz. Dipnot.7. “*Laiklik sözcüğü bize Fransızcadan geçmekle birlikte, türetilmiş olduğu Yunanca laikos sözcüğü, Klerikos’un görelî kavramı olarak kullanılmış; “diğer toplumsal özellikleri ne olursa olsun ruhban sınıfına mensup olmayanları yani klerikos olmayan kişileri tanımlamış/imlemiştir”*. S.82.

hukukunun oluşturulmasında ve işletilmesinde herhangi bir dinin anlayışlarının ve normlarının belirleyici olmaması talebini dile getirmektedir." Dolayısıyla laik devlet; "diğer özellikleri ne olursa olsun, örgütlenmesinin ve işleyişinin bir dinin inançlarıyla ilgili anlayışlar ve normlar tarafından belirlenmediği; örgütlenmesi yapılırken hukuku oluşturulurken ve işletilirken bunların herhangi bir dinin dünya görüşüne ilke ve kurallarına uyup uymadığına bakılmadığı devlettir". Laiklik; bir devletin örgütlenmesini ve işleyişinin nelerin (bir dinin inançlarıyla ilgili anlayış ve normların) belirlememesi gerektiğini; sekülerizm^[14] ise, nelerin (çağın düşüncesinin oluşturduğu fikirler ve ortaya koyduğu bilgilerin) belirlenmesi gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla laiklik, toplumsal yaşamda bütün kavram ve anlayışları ve her türlü kurumu çağdaştırmanın ön koşulunu oluşturmaktadır. Zira bir devlette; "devletin hukukunun dinsel normlara, yerel, kültürel normlara dayanmaması, toplumsal –kamusal işleri en genel anlamda kültürel normların belirlememesi (getiriliş amaçlarına uygun kavramlaştırılan insan haklarına dayanan bir hukuk ve kamusal- toplumsal bir yaşam oluşturulması ve işletilmesi) ancak laikliğin, vazgeçilmez bir ilke olarak varlığını sürdürmesine bağlı bulunmaktadır"^[15].

[14] Bkz. Dipnot 7. Sekülerizasyon kavramı, seküler (*saecularis*) sıfatının kök anlamı olan *saeculum*'a bakıldığında bu Latince sözcüğün "yüzyıl", "çağ" anlamını taşıdığı görülür. Dolayısıyla sekülerizasyon, çağdaştırma anlamına gelir. Çağdaştırmada (*secularisation*) da, çağdaştırılan her ne ise -ki genellikle kurumlar oluyor- o anda onu insanlığın o konuda ulaştığı anlayışa uygun hale getirmek demek anlamını taşıyor ve bu talebi dile getiriyor. Böylece laiklik ve sekülerizm aynı fikrin birbirini tamamlayan iki yüzünü oluşturuyor. S. 84.

[15] *ibid.*s.85

SİSTEMATİK YAKLAŞIM OLANAĞI; TÜR BAN KONUSUNUN EKONOMİ POLİTİĞİ

Liberalizmin; toplumu, toplumsal alanı ve bireyi holist^[16] yöntemle ele alma ve açıklama esası karşısında Touraine; laiklik ilkesinin modernliğin başlıca bileşenlerinden olduğun savunmakta ve; "... kiliseler ile devleti ayırmanın, toplumun holist kuruluşunu yıkmmanın, toplumun kendi kendini icadı olarak tanımlanan siyasal erke merkezi ve bağımsız bir yer vermenin, demokrasinin gerçekleşmesi için olmaz ise olmaz bir koşul" olduğunu belirtmektedir. Bunu sağlayacak olanın da "etkin bir laiklik anlayışı" olduğunu vurgulamaktadır. Touraine göre; "dinci erkini ve kiliselerin iktidar üzerindeki etkisini püskürtmek, her zaman zor bir iştir ve hala tam olarak tamamlanmamıştır". Tamamlanmayan bu sürecin yeni biçim ve boyutlarının ne olduğunu Althusser tanımlamış bulunmaktadır. Althusser, ekonomik altyapıya yapılan Marksçı vurgunun giderek ve tamamen kalkması tehlikesiyle karşı karşıya olunduğuna işaret etmektedir.

Bunu belirli kılmak için, toplumun farklı düzeylerinin ya da alanlarının görece özerkliğinden söz etmekte; "toplumun farklı düzeylerinin belirli ölçülerde örtüştükleri ve bunların daha fazla belirlendikleri iddiasında" bulunmaktadır.^[17] Bu nedenle üstyapıya, ekonomik altyapının işleyişinde önem atfeder ve bunu "devletin ideolojik aygıtları" kavramında somutlaştırmaktadır. Bu kavram ile; "kapitalizm gibi bir sistemin geçen zamana direnebilmesi için, üretim ilişkilerini yeniden üretmesi gerektiğini" vurgulamaktadır. "Yeniden üretimin önemli bir bölümünün; siyasi partileri, din ve eğitim kurumlarını, aileyi, kitle iletişim araçlarını, spor, sanat ve edebiyat gibi kitle kültürlerini içeren; 'devletin ideolojik aygıtlarının' işleyiş aracıyla yapıldığını" belirtmektedir. "Bütün bu aygıtlar, bireyleri kapitalist sınıfın tahakkümünü destekleyen bir dizi düşünce ve değer olan başat ideolojinin tahakkümüne tabi kılarak, var olan sistemle bütünleştirir." saptamasında bulunmaktadır. Bu saptama türbanın; içerik ve görünüm olarak, kazanmış olduğu politik bir eylem olma özelliğini açıklamak bakımından, son derece önemlidir. Zira türbanın siyasal bir içerik ve görünüm yüklenmiş olması, içinde bulunduğumuz çağın özelliğinin hem belirleyicisi, hem de bir sonucudur.

[16] Touraine, A; Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma, Cogito YKY, 2006, İstanbul, s.246. Holizm; "sosyal bilimlerde sınıf analizlerinin handikaplarından sıyrılmak için kullanılan yöntem. Bu yöntemde bireyler, sınıfsal özelliklerine göre incelenmezler. Toplumdaki insanların bir bütün olarak tepki verdikleri kabul edilir. Birey, statüsü ve vatandaşlık hakkı üzerinden tanımlanır". Touraine laiklik ilkesinin modernliğin başlıca bileşenlerinden olduğun savunur ve kiliseler ile devleti ayırmak, toplumun holist kuruluşunu yıkmak toplumun kendi kendini icadı olarak tanımlanan siyasal erke merkezi ve bağımsız bir yer vermek demokrasinin gerçekleşmesi için olmaz ise olmaz bir koşul gibi görünüyor bunu sağlayacak olan etkin bir laiklik anlayışdır der ve dinci erkini ve kliselerin iktidar üzerindeki etkisini püskürtmek her zaman zor bir iştir ve hala tam olarak tamamlanmamıştır der.

[17] Althusser, Louis.P; Felsefe Sözlüğü, Sarp Erk Ulaş vd., Bilim Sanat, Ankara, 2002, s.56

Zizek^[18]; yüzyılımızın vizyonunu “doğrudan barbarlıktan insan yüzü barbarlığa geçiş” olarak tanımlamaktadır. Bu vizyonda; devlet gücünün hâkim kullanım şeklinin, depolitize bir uzman idaresi ve çıkarların koordinasyonu haline geldiğini belirtmekte ve bu dönemde siyasetin; çoğunluğun yapay bir korkuyla manipülasyonuna, korkmuş insanların korkutucu biçimde harekete geçirilmesine dayandığı vurgulamaktadır. Bu korku sayesinde de; refah devletine bağlanan umutlarla geçen on yılların ardından; geçici denilen mali kesintilerin işlerin çok geçmeden normale döneceği vaadiyle sürdürüldüğünü, alınması gereken her tür kemer sıkma önleminin (ücretlerde kesinti, sağlık ve eğitim hizmetlerinde kısıntı, iş güvencesinde azalma) eşliğinde, bir ekonomik olağanüstü halin süreklileştiği yeni bir döneme girdiğimizi ve krizin bir hayat tarzı haline geldiğini” belirtmektedir. “İşsizlik ve yoksulluğun arttığı bu koşullarda; sınıf çatışması potansiyeli yükselmekte, aynı zamanda din, milliyetçilik, ırkçılık, cinsiyetçilik ve muhafazakarlık da artmaktadır. Kapitalizmin ekonomik ve siyasal hakimiyetini sürdürmekte zorlandığı, yeni seçeneklere ihtiyaç duyduğu bu dönemde; bir dünya sistemi olarak varlığını sürdürebilmesi ancak; “emeğin yerele hapsolmesi ve toplumsal çatışmaların yön değiştirmesi, sınıfsal çelişkilerle çatışmaların ikincileşmesine bağlı” hale gelmektedir. Bu da ancak; “toplumsal dokunun kültürel parçalanması, bağımlı sınıfların kendi içinde etnik dinsel vb. temellerde bölünüp türdeşliğini yitirmesi, gerek ulusal gerek küresel düzlemde sınıf mücadelesinden uzaklaşması ve bu temeldeki örgütlülük ve dayanışma bilincinin zayıflaması”^[19] ile olasıdır. Bu koşulları sağlayacak olan da; (toplumsal muhalefeti bastırma veya kontrol etmenin, tehlikeyi bertaraf etmenin) en etkili devlet ideolojik aygıtı, dinsel ideoloji olmaktadır.

Zira; “dinsel ideoloji sosyal dünyayı fetişleştirmede, yabancılaşmayı artırmada, huzursuzlukları yatıştırıp öfkeyi bastırmada, ya da başka kanallara aktarmada ve yalancı bir dinginlik sunmakta son derece güçlü araçlara sahiptir... Eşitsizlikleri olağanlaştırır, çelişkileri doğallaştırır, boyun eğmeyi normalleştirir.. Böylelikle statükoyu haklılaştırmada üstüne yoktur... Biriken toplumsal basıncı usulce boşaltıp, sistemden kaçışları frenler, korku, güvensizlik ve çaresizlikten doğan tepkileri nötralize ederek, ayrıca tampon görevi görür. Bu yüzden din, bir ideolojik sınıf mücadelesidir ve her türlü dinsel pratik (örneğin türban da) ideolojik mücadelenin de konusudur.”

Bu anlamda; “türban takma, dinsel bir eylem olmaktan çıkıp, kültürel meydan okumaya ve artan politikleşmenin tezahürü olan bir eyleme”^[20] dönüşmüş bulunmaktadır. Bu dönüşümle birlikte; aynı zamanda İslamda ve ayrıca Yahudilikte kadının edepli oluşunun ifadesi kabul edilen ve ...daha esrarengiz

[18] Zizek, S; “Kafeinsiz Öteki Vizyonu ya da Doğrudan Barbarlıktan İnsani Barbarlığa Geçiş”, Radikal, 5.10.2010

[19] Öngen, Tülin; Türban Fetisi (2), Birgün, 26.11.2010

[20] Binhabib, Seyla; Ötekilerin Hakları, iletişim, 2006, İstanbul, s.198.

bir biçimde kadın cinselliğinin tehdit unsuru olarak görülerek, baskı altında tutulması biçiminde değerlendirilen bu davranış, inanca ilişkin ve vicdani bir kişisel eylem ve kişinin ahlaki özgürlüğünün ifadesi biçiminde yeniden yorumlanmakta ve kamusal alana inmektedir. Bu dönüşümü görmeden ve bağlı koşulları değerlendirmeden yapılacak her tartışma ve fikir yürütme, sorunun yeniden üretilmesi anlamını taşımaktadır.

CİNSİYETLERARASI EŞİTLİK SÖYLEMİ VE HAK ÖZNESİ OLARAK KADIN KURGUSUNUN TERSYÜZ EDİLiŞİ

Akademik alanda bazı kesimler yaşanan gelişmeleri; “İslamın bugün modern dünyanın çağdaşı haline gelmesi” olarak tanımlamakta ve “bu çağdaşlığın şimdiki zamana ilişkin basit bir kronolojik tecrübe değil, bir tanınma ve kabul becerisi olduğunu söylemektedirler^[21]”. İslamın, çağdaşlık içinde boy gösterme tarzlarının çeşitli anakronizmaları içinde barındırdığını ve İslamın modernite ile arasındaki anakronizmanın, Türkiye ‘de Avrupa’daki şekliyle yaşanmadığını belirtmektedirler. İslamcı aktörlerin Avrupa alanındaki varlıklarını, laik ve dindışı alanlarda dinsel işaretlerin taşınmasından oluşan dinsel simgeler aracılığıyla tartıştıklarını, İslam’a kamusal alanda görünürlük kazandırdıklarını; bu anlamda türbanın öncelikle okullarda kişisel bir hak talebi olarak ortaya çıktığını, İslamın görünürlüğünün bu farklı yönlerinin ve çehrelerinin kamusal tartışma içinde yerlerini aldıkça, siyaset ve yasama sorunları olarak işlenmeye başladığını savunmaktadırlar^[22]. Bu anlamda, Avrupa bağlamında İslamın inanç sistemi olmak ötesinde Müslümanlar açısından bir kimlik, bir kültürel ve siyasal referans olduğunu, bir toplumsal hareket haline geldiğini, dönüştüğünü, bu dönüşümün de moderniteye nüfuz etmek suretiyle gerçekleştiğini iddia etmektedirler.

Ancak bu düşünceler; coğrafi bir belirlenim ile Avrupa öznelini tanımlıyor gibi görünseler de, İslamın moderniteyle karşı karşıya gelme sürecinin Türkiye’de

[21] Göle, Nilüfer; iç içe Girişler; İslam ve Avrupa”, Metis, 2009, s.14, 27, 33.

[22] Arat, Yeşim; “Türkiye’de Din Siyaset ve Cinsiyet Eşitliği; Demokratik Bir Paradoksun İşaretleri mi? www.radikal.com.tr, 19.11.2010. bkz; “Türban yaşayımın devlet dairelerinde başörtüsü ile çalışmayı engellemediğini, dini bir zorunluluk olarak gördükleri için başlarını örten kadınların, ikincil roller biçen diğer dini emir ve yorumları da çoğunlukla kabullendiğini, bunların hemsinlerinin ev dışında çalışmalarına sıcak bakmadıklarını, kamusal alanda aktif olsalar dahi, başörtülü kadınların spor, dans, bale vb. alanlara ilgi duymadıklarını belirtiyor. Örtünmenin meşruiyet kazandığı bir ortamda örtmeyenlerin, örtünmeyi gerektirmeyen dini ifade özgürlüklerinin, başını örtenler tarafından oluşturduğu baskı karşısında tehdit altında olduğunu, asıl teblikenin; İslamcı eğitimin genişletilmesi veya kadınları anneler ve ev hanımları olmaya özendiren geleneksel cinsiyet rolleriyle ilgili İslami değerlerin yayılması olduğunu vurguluyor.”

de benzer şekilde geliştiğini gözler önüne sermektedir. Zira, Türkiye’de de İslamcı aktörler; modern teknolojileri kullanmakta, iletişim araçlarından yararlanmakta, siyaset diline hakim olmakta, piyasa ekonomisinde geniş şekilde yer almakta, tüketim ürünleri ve eğlence sektörlerini dindar sınıfların yeni ihtiyaçlarına uygun hale getirmektedirler. Bütün bunları da dinselliğe atıfta bulunarak yapılmaktadır. Bu anlamda alternatif (*kamusal*) alanlar yaratılmakta ve kolektif ritüellerle, “*bu görünürlük, kamusal alana kişisel ve bedensel pratikleri de kapsayan çeşitli dinsel davranış biçimleriyle*” taşınmaktadır. Böylelikle din kendini bir eylem repertuarı olarak her yerde hatırlatmakta; toplumsal bir tasavvur olarak dolaşıma girmekte; böylece dışsallaşp, beden ve mekan aracılığıyla görünürlük kazanmaktadır. Türban da bu koşullarda, “*dinsel bir kadın performatifinin genelleştirilmesine ve kolektif bir İslami tasavvurun dolaşıma sokulmasına hizmet eden bir araç haline gelmiş bulunmaktadır.*”. Göle’ye göre bu gelişme; “*modernitenin, “kadının boyun eğişini ifade eden bir damga”* olarak tanımlamasına karşın, türbanı; bir meydan okuma arzusunu, hatta kadınlar için bir güç ve seçkinlik işareti haline getirme isteğini” ifade emektedir^[23]. Modernleşmenin etkisiyle yok oldukları varsayılan dinsel geleneklere göndermede bulunduğu için, tesettürün rahatsız edici bulunduğunu; oysa tesettüre girmenin, ilk bakışta her ne kadar, kadın kimliği hakkındaki olumsuz -kadınların eve kapanmasına ve cinsiyet ayrımcılığına dayalı- geleneksel tanımları çağrışırsa da, İslamcı kadınların siyaset ve eğitim alanına çıkmalarını, özel dünyanın kapalı alanını terk etmelerini sağladığını (*özgürleştirdiğini*) öne sürmekte; bunu yaparken, bilgisel temelleri olmayan, ancak “*değer atfetme*” şeklinde nitelenebilecek duygusal çıkarımlarda bulunmaktadır. Böylece Göle, Wallerstein’in; “*kötü ve cahil güçler karşısında insanın muhtemel zaferi anlamına geldiğini*” belirttiği; “*insanlığın doğa üzerindeki zaferinden ziyade, bizzat kendi üzerindeki zaferini ifade ettiğini vurguladığı; özgürleşmenin, aristokrasiye karşı demokrasinin ve mutedilliğin zaferini betimleyen*” olarak tanımladığı; “*Özgürleşme Modernliğinin*”^[24] misyonunu, hiç olmayacak şekilde tesettüre (*türbana*) yüklemiş bulunmaktadır. Moderniteye geçişi sağlayan ve moderniteyi karakterize eden toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel ve düşünsel bir süreç olan modernleşme ve ilkelerini; toplumsal etkinlik alanlarını birbirinden farklılaştıran, kamusal alan ile özel yaşam alanını birbirinden ayıran, toplumun merkezindeki tanrının yerine, bilimi ve aklı koyarak, dinsel inançlara ancak özel yaşam alanı kapsamında yer bırakan; insanı yalnızca yurttaş olarak dikkate alan, insan üstü vahye, akıldışı örgütlenme ve egemenlik biçimlerine karşı çıkan temel anlayış ve kavramları reddetmek adına, bütünsel bir hiçlik

[23] Göle, N. Bkz. dipnot 21. Bu anlamda “*asimilasyoncu modernist projenin ve bizathi sistemin, batı geleneğinin bütüncül bakış açısının, yapı söküme uğratılması ve sorgulanmasının en görünür simgesinin kadınların İslami örtünme biçimlerinin oluşturduğunu*” savunuyor s.149

[24] Yüksel, Mehmet. Modernite Postmodernite ve Hukuk, Siyasal, Ankara, 2004, s.11

denemesi yapmaya girişmektedir. Bugünün “modern” tanımının ne olduğunu, “çeşitliliğe en fazla kucak açabilecek...yerel olanla dünyaya ait olanı” insan hakları temelinde, bu hakların bilgisine dayanarak birleştirebilecek toplumu nasıl oluşturabileceğimizi sorgulamadan, doğrudan taraf olmaya soyunmuş bulunmaktadır^[25].

Türkiye Cumhuriyetinin modernleşme formülünde; özgürleşmenin yolunun dinden bağımsızlaşmaya, ulusal ilerlemenin de cinsiyetlerarası eşitliğe ve kadının kamusal görünürlüğüne bağtlandırılmasını (*eleştirmekte*) değerlendirmekte^[26]; islamcılığın; laik yurttaş siyasetine kabul eden anlayışı tesettür aracılığıyla çok derin bir eleştiriye tabi tuttuğunu ve Türkiye’de, kamusal yaşamın kurumsal alanında yasaklanan türbanın, laik cumhuriyetçi düzene karşı aşağıdan yükselen bir karşı çıkış anlamını yüklediğini; hem mevcut siyaseti, hem de estetik moda stratejisiyle meşruiyet kazanmaya ve toplumsal itibarını yükseltmeye çalıştığını belirtmektedir.

Türbanın, kadın aktörün hem kent içinde hem de İslamcı akım içinde öne çıkışını simgelediğini iddia ederken, öte yandan; “*gerek modernleşme, gerek İslamlaşma dönemlerinde, İslam ile modernite arasındaki bağlantının niteliğinin tanımlanmasında, güç savaşları alanında kadının (kadın bedeninin) merkezi yere sahip olduğunu söylemektedir. Kendisiyle çelişkiye düşecek ve kadının- İslamcılığın sergilediği bu aşamada da araçsal konumunun asla değişmediğini- özgürleşmediğini açık olarak ortaya koyacak şekilde şu soruyu sormaktadır: “Eğer anahtar kadınsa, geriye, bu anahtarı kimin eline geçireceği sorusu kalıyor, İslamcılar mı siyaseti iktidar mı?”*

Karşı karşıya bulunduğumuz iktidar pratiklerinin gösterdiği üzere “*anahtarı*” kimin ele geçirdiği sorusunun cevabı, açıkça ortada durmaktadır. Din ile siyasetin iç içe geçmiş bulunması sonucunda; Türkiye muhafazakârlaşmakta, muhafazakârlığın sonuç ve etkileri olumsuz yönde en kalıcı ve kapsamlı şekilde kadınları etkilemektedir. Cinsiyet eşitliğine yönelik potansiyel ve gerçek tehditler artmaktadır. Anne Phillips’in; “*ufuklar neyin*

[25] Göle,N. Bkz.dipnot 21.Aynı yerde. Cumhuriyetin laik hayat tarzının aktarılmasında başrollerden birini kadına verdiğini ve yurttaşlığın; kadınların din dışına çıkması, kadınlara eğitim hakkı verilmesi ve kadınların kamusal yaşama katılmasıyla tanımlandığını, laikliğin; cinsiyetler arası eşitliğin ve kadının özgürleşmesinin önkoşulu haline getirildiği iddia ederek, eleştiriyor; İslamcılığın, türban simgesiyle iletildisinin doğal olduğunu zira, bu yolla İslamcılığın yurttaşlığı kadın üzerinden sorguladığını belirtiyor.

[26] Aynı bakış açısı ve eleştiri için bkz. Vahap Coşkun, “*Kamusal Alanda Kimlik Sorunu*” Demokrasi Platformu Dergisi,Yıl 2 Sayı 5, Ankaras.73,82. Yazar;Türkiye’de kamusal alanın batıdan farklı hakimiyet ve zihniyetlerle geliştiğini; kavramın batı da; farklı ve iyi anlayışların, farklı bireysel tercihlerin kendilerini gerçekleştirebilecekleri barışçı bir sosyo politik ortama tanımlandığını, Türkiye’de ise; devlet otoritesinin mutlak egemen olduğu, modernitenin iyi ve doğruları dışındaki farklılıkların silindiği tek tipteştirici bir mekanı ifade ettiğini savunmaktadır.

mümkün addedildiği üzerinden çizilir"^[27] diyerek betimlediği endişe, Türkiye açısından bir gerçekliğe dönüşmüş bulunmaktadır. "*Kadınların bedenleri ve zihinleri üzerinde dini kontrolün yayılması 'mümkün olan addedilmekte', böylece kadınlar için kısıtlayıcı roller öngören İslamcı değerlerin ve genel olarak kısıtlayıcı hayat tarzlarının kurumlar eliyle yayılması*" sağlanmaktadır^[28]. "*Kadınların özgürlükleri ve hayatları üzerinde kontrol genişletilmekte; kadının simgesel olmayan gerçek alanı, doğanın düzeni biçimde soyun yeniden üretilmesi ve bakılıp beslenmesiyle sınırlı olacak şekilde belirlenmektedir*". Bu toplumsal hiyerarşik yapı içerisinde iktidar; maddi olarak sistemi ve kadın erkek ilişkilerini, bu sınırlar temelinde tanımlıyor ve bunları toplumsal yaşamın bütününde geçerli kılacak politikaları hayata geçirme yolunu izlemektedir.

Bu politikaların somut görünürlüğü; Foucault'un^[29] en büyük iktidar teknolojileri diye tanımladığı; biyo disiplin (*tekil bedenlerin kontrolü*) aracı olarak kürtaja ilişkin düzenlemeler, dekolte giyim sınırlarının, öpüşme mekanlarının belirlenmesi, aynı evi paylaşan kız/ erkek öğrenci evlerinin denetlenmesi girişimlerinde ve biyo politika (*nüfusu yönetme teknolojileri*) olarak, "*üç çocuk yapma*" telkinlerinde, kadın istihdam politikalarına ilişkin düzenlemelerde ve öğrencilere evlilik kredisi altında yapılan teşviklerde ortaya çıkmış bulunmaktadır^[30]. Ancak diğer yandan iktidar; "*kadının özgürleşmesini ve bireyselleşmesini*

[27] Arat, Yeşim, "...başörtüsünden ziyade kadınlar için kısıtlayıcı roller öngören İslamcı değerlerin ve genel olarak kısıtlayıcı hayat tarzlarının kurumlar eliyle yayılması, kadınlar ve cinsiyet eşitliği için muhtemelen daha büyük bir tehlikedir. "Türkiye'de Din Siyaset ve Cinsiyet Eşitliği; Demokratik Bir Paradoksun İşaretleri mi? www.radikal.com.tr, 19.11.2010)

[28] Bkz. Türkiye de özellikle son dönemlerde Toplumsal alanda "*kadının bedene dair bir imge*" olarak algılanması ve "*bu imgesel*" biçimlenmenin yaşamın her alanında hakim kılınmasına yönelik söylemler, gittikçe artmaktadır: Diyanet, internet sitesinin cinsel hayat ve yasaklarla ilgili bölümünde, kadınlara evlerinin dışında parfüm kullanmamalarını, akraba olmayan erkeklerle yalnız kalmamalarını ve flört etmemelerini tembih etmektedir. İlahiyatçı Orhan Çeker: "*Priz ve fiş eşit değildir*"; "*örtüsüz kadın perdesiz eve benzer ya kiralıktır ya da satılık*"; "*dekolte giyen kadının tecavüzdən şikayet etmeye hakkı yoktur*"; "*Eki AKP Milletvekili Mustafa Ünal'dı: 'Asıl dekolte giymek, erkekleri taciz anlamına gelir*", Yeni Akit, 19 şubat 2011; Ali Bulaç, "*...bir organizma olarak tasarlanmış insan aldığı uyarılara tepkiler verir. Sürekli uyarılan erkek, haram gibi normlara sahip değilse fırsatını bulduğunda kendisini uyarıcı -tabrik eden- kadına yönelir... karşılık bulmazsa saldırır*", Organizmanın Tepkileri Zaman, 21 Şubat 2011; Hamile kadının sokağa çıkması terbiyesizliktir", "*Eş yoktur, zevce vardır*", Ömer Tuğrul İnançer, Gönül Dünyamız, TRT Türk, 21 Eylül 2013.

[29] Kelly, Mark. "*İrkçilik, Milliyetçilik ve Biyo-Politika: Foucault'un Tolumu Savunmak Gerekir'i*" I, CONATUS Çeviri Dergisi, Sayı 7, 2007, Otonom Yayıncılık, İstanbul, s.39. Foucault, modern çağda en büyük iktidar teknolojilerinden biri olarak tanımladığı biyo politikanın (*diğeri de biyo disiplindir*) doğuşuyla ırk mücadelesi söyleminin devlet ırkçılığı söylemi olarak ele alınmasını ilişkilendirilmiştir

[30] Arat, Yeşim. "*Türkiye'de Din Siyaset ve Cinsiyet Eşitliği; Demokratik Bir Paradoksun İşaretleri mi? www.radikal.com.tr, 19.11.2010*" "*Ortodoks dini tercihler giderek teşvik ediliyor ve kadınların önüne asli laik tercihlerden feragat etme pahasına şevkle konulmaya devam ediliyor.*

sağlama amacından ziyade, rejimin selameti için kadını seferber etme amacına yönelik^[31] -bedensel kullanımın farklı bir sunumuna sahip (türbanlı) kadın-odaklı bir kamunun tarifini yapmaya ve hatta böyle bir kamuyu oluşturmaya girişmektedir. Bu gelişmeler, ciddi bir paradoks oluşturmaktadır.

Zira kadınlara; üniversitelerde, kamusal çalışma alanlarında ve TBMM’de türbanlarıyla bulunma olanağı sunulmakta, “konu güncelleştirilir ve özgürlük söylemleriyle kadınlar bu sorun etrafında manüple edilmekteyken , eş zamanlı olarak; “kadınların eşitlik hakları alanında cinsiyet eşitsizliğini teşvik eden ve kadınları ev içlerine hapseden patriyarkal dini değerlerin yayılması, çok daha sinsî ve hızlı bir eğilim olarak” gelişmektedir.. Kadınlara ikinci sınıf statü atfeden dini emirler ve pratikler sosyalleştiğinde de, başörtüsü (türban) ortaya çıkmaktadır.^[32]”

Kadınlara dini ahlaki gerekçelerle elle tutulur alternatifler verilmiyor; böylece kadınlar “değiştiremeyeceklerini düşündükleri şeyleri görmezden gelerek veya onlara kapalı olduğunu bildikleri fırsatları hafife alarak” seçimlerini kendilerine sunulan dini tercihlere uyarlıyorlar; kendilerini işgücünün geleneksel bir ayrımının yapıldığı dini cemaatler içinde bulduğunda veya kendilerine kocalarına itaat etmeleri veya dini zorunluluk mahiyetinde başörtüsü giymeleri tembih edildiğinde “tercihlerini uyarlıyor ve bunlara uyum gösteriyorlar.

[31] Kadınların kimliğin simgesel belirleyicileri olarak görülmeleri, yeni bir şey değildir. Deniz Kandiyoti bu durumu şöyle ifade eder: “Milliyetçi söylem ile İslamcı söylemi birleştiren tek bir sürekli ve altında yatan kaygı var:Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, kadınların davranış ve konumunun kuşku götürmez şekilde kolektivitinin “gerçek” kimliğine uygun olmasını ve ona karşı bir tehdit oluşturmasını sağlamak”. Aktaran. F. Berktaş, Tarihin Cinsiyeti, Metis, 2003, İstanbul, s.83.

[32] Arat, Yeşim. Bkz. dipnot 30. Aynı yerde; “. . .kadınlara devlet bürokrasisinde, eğitim sisteminde ve sivil toplum örgütlerinde ikincil roller uygun görülüyor, patriyarkal dini değerler yayılıyor, cinsiyetçi değerlere sahip parti kadroları, siyasi sisteme hakim oluyor ve zamanında yasaklanan dini hareketler, okullar öğrenci yurtları, eğitim sistemi dışındaki kuran kursları ve Cuma vaazları ile, gençleri ve toplumu, kadınlara dinin kısıtladığı ikincil roller biçilmesi temelinde, sosyalleştiriyor”.

SONUÇ

Bu koşullarda; yaşam biçimleri bizimkini ciddi biçimde tehdit eden 'ötekilerin ötekilikleriyle' yaşamayı öğrenmek durumundaysak, sivil toplum içindeki bu karşılaşmalarla gerçekleşen ahlaki ve politik öğrenme süreci nasıl gelişecektir? Şeklindeki soru, belirleyici hale gelmiş durumdadır. İletişimsel eylem kuramında Habermas, tek yönlü ussallaştırma sürecinin sonucu olarak, modern toplumun karşılaştığı çeşitli siyasal, ekonomik ve kültürel bunalımların kökenlerini ortaya koyarken, bunların aşılması anlamında temelde uzlaşım yoluyla, normlar ile değerler üstüne kurulmuş ortak karar alama biçimlerini savunan bir çözüm önerisi getirmiş bulunmaktadır.

Habermas'a göre; "kamusal alan devlet bürokrasisi ile toplum arasındaki eksenini oluşturur.. İş birliğiyle ortak çözümler arama, burada bir ulusun ortaklaşa kendini kavrama sürecinin ya da yurttaşların bireysel tercihlerinin toplamının yerini almaktadır.^[33]".

Bu bağlamda yapılması gerekli olan şey; kadınların gelişme veya güçlenme fırsatlarını din yoluyla(!) nasıl genişletebileceğini dinlemeye ve anlamaya hazır olarak ve aynı zamanda dinin ortodoks yorumlarının kadınlara biçtiği ikincil rollere, bedenleri ve ahlaki tercihleri üzerinde kurduğu kontrole karşı da son derece uyanık kalarak ve karşı durarak; "*hem İslamcılar, hem laik gruplar arasında, emek eksenli çaprazlama ittifakları oluşturmak ve kadın haklarından yana bir değişimi örgütlemektir. Bu yapılarla "kadınların; dini bütün hayatlar sürmeye teşvik etmeden önce, kendi hayatlarına ve ne yapabileceklerine dair asli tercihlere sahip olmalarını sağlayacak koşulların oluşturulmasının mücadelesini vermektir. Bunun için de; dini kurallardan ziyade laik, eşitlikçi yasaların anayasal güvence altına alındığı bir siyasi bağlam oluşturma gereği ve zorunluluğu bulunmaktadır"*^[34]. Bu gerçeklik kimi, niye bu kadar tedirgin ediyor?

[33] Habermas, J. İletişimsel Eylem Kuramı, YKY, 1989; Bkz. Felsefe Sözlüğü, Sarp Erk Ulaş vd., Bilim Sanat, Ankara, 2002, s.632.

[34] Arat, Yeşim. Bkz. dipnot 30. Aynı yerde.

KAYNAKÇA

1. Arat, Yeşim; "Türban Sorunu Nasıl Çözülür" Söyleşi, Neşe Düzel, 24.09.2007, Radikal
2. Gauchet, Marcel. Demokrasi İçinde Din, Dost, 2000, Ankara, s.109.
3. Kuçuradi, Joanna; İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları, TFK Yayınları, Ankara 2007, S. 72-73 Ayrıca Kuçuradi, J., "Etik İlkeler ve Hukukun Temel İlkeleri Olarak İnsan Hakları", Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 4, Ankara 2000, S. 5-10
3. Zaman, Star Gazetesi 1 Kasım 2013, 3 Kasım 2013 tarihli <http://haber.stargazete.com>, http://www.zaman.com.tr/etyen-mahcupyan/basortusu_2161336.html sayfalar.
4. Türköne, Mümtzer. "Meclisteki Başörtüsü" . . . Zaman, 1 Kasım 2013. Dağı, İhsan.. "Başörtüsü Özgürlüğü Değerliyse" 1 Kasım 2013.
5. Altun, Fahrettin. "Yeni CHP'nin Yeni Had Bildirme Tarzı" <http://haber.stargazete.com>, 3, 11, 2013
6. Mahcupyan E. "Başörtüsü" 3 Kasım 2013 tarihli http://www.zaman.com.tr/etyen-mahcupyan/basortusu_2161336.html
7. AİHM'in 10.11.2005 tarihinde karar bağladığı başvuru numarası 44774/98 olan Leyla Şahin/Türkiye Davası Kararı..
8. Touraine, A; Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma, Cogito YKY, 2006, İstanbul, ,s.246.
9. Althusser, Louis.P. Felsefe Sözlüğü, Sarp Erk Ulaş vd., Bilim Sanat, Ankara, 2002, s.56
10. Zizek, S; "Kafeinsiz Öteki Vizyonu ya da Doğrudan Barbarlıktan İnsani Barbarlığa Geçiş", Radikal, 5.10.2010
11. Öngen, Tülin; Türban Fetisi (2), Birgün, 26.11.2010
12. Binhabib, Seyla; Ötekilerin Hakları, iletişim, 2006, İstanbul, s.198 .
13. Göle, Nilüfer; iç içe Girişler ;İslam ve Avrupa", Metis, 2009, s.14,27,33.
14. Arat, Yeşim; "Türkiye'de Din Siyaset ve Cinsiyet Eşitliği; Demokratik Bir Paradoksun İşaretleri mi? www.radikal.com.tr, 19.11.2010. bkz;
15. Yüksel, Mehmet. Modernite Postmodernite ve Hukuk, Siyasal, Ankara, 2004, s.11
16. Vahap Coşkun, "Kamusal Alanda Kimlik Sorunu" Demokrasi Platformu Dergisi, Yıl 2 Sayı 5, Ankaras.73,82..
17. Yeni Akit, 19 şubat 2011; Organizmanın Tepkileri Zaman, 21 şubat 2011;
18. Kelly, Mark. "İrçilik, Milliyetçilik ve Biyo-Politika:Foucault'un Tolumu Savunmak Gerekir" I, CONATUS Çeviri Dergisi, Sayı 7, 2007, Otonom Yayıncılık, İstanbul.s.39.
19. Berktaş, F.Tarihin Cinsiyeti, Metis, 2003 İstanbul.s.83
20. Habermas, J. İletişimsel Eylem Kuramı, YKY, 1989; Bkz Felsefe Sözlüğü, Sarp Erk Ulaş vd., Bilim Sanat, Ankara, 2002, s.632.

